

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.7-8.8

УДК 332.14:330.341

JEL Classification: O32, O33, R58

Брич В.Я.,
д-р екон. наук, професор,
директор ННІПІ,
Пуцентейло П.Р.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри бізнес-аналітики
та інноваційного інжинірингу,
Гуменюк О.О.,
канд. екон. наук, доцент,
заступник директора ННІПІ,
Гулько С.І.,
заступник директора ННІПІ,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль

СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Brych V.Ya.,
dr.sc.(econ.), professor, director at the ESINMI,
Putsenteilo P.R.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of business analytics and innovative engineering,
Humeniuk O.O.,
cand.sc.(econ.), associate professor,
deputy director of the ESINMI,
Hunko S.I.,
deputy director of the ESINMI,
West Ukrainian National University, Ternopil

SMART SPECIALIZATION IN THE SYSTEM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Постановка проблеми. Сьогодні у світі стрімко формується смарт-економіка. Вона ґрунтується на впровадженні нових технологій, сукупність яких найчастіше позначається як промисловість 4.0 або четверта промислова революція. Важливим структурним її елементом є активний розвиток нового стратегічного тренду – “смарт-спеціалізація” або “розумна спеціалізація” регіонів, заснована, насамперед, на інноваційних технологіях регіонального управління, які потрібно брати до уваги при розробці регіональної та кластерної політики. Смарт-спеціалізація займає одне з центральних місць у сучасній інноваційній політиці провідних держав світу, зокрема в Європейському Союзі. В регіональній політиці європейських країн стратегія розумної спеціалізації є важливим і ефективним інструментом прискорення інноваційного розвитку, структурно-технологічної модернізації та підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Інноваційна політика є пріоритетом розвитку України. Перехід економіки до інноваційного шляху розвитку є неможливим без формування глобальної конкурентоспроможної національної інноваційної системи. Для її створення необхідно підвищити попит на інновації з боку секторів економіки, збільшити ефективність знань сектора генерації науки, подолати недофінансування інноваційної інфраструктури. Перехід до інноваційної моделі економічного зростання пов'язаний з формуванням нового механізму соціально-економічного розвитку, заснованого на балансі підприємницької свободи, соціальної

справедливості та національної конкурентоспроможності, що вимагає створення висококонкурентного інституційного середовища, яке стимулюватиме підприємницьку діяльність та залучення капіталу в економіку, включаючи покращення доступу суб'єктів господарювання до фінансів, інформації та інших ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у дослідження проблематики формування і розвитку смарт-спеціалізації є наукові праці та практичні дослідження учених, серед яких: П. Дейвід, П. Котнік, Ч. Леві, Ф. Маккан, Т. Нам, Р. Ортега-Аргіле, Т. Пардо, Т. Петрін, Л. Полверарі, Д. Форей, Б. Холл та ін. Серед вітчизняних дослідників проблему впровадження смарт-спеціалізації на рівні регіональної економіки та інституціональних аспектів розвитку розглядали О. Амоша, Н. Березняк, О. Бородіна, Н. Брюховецька, Р. Галгаш, С. Князев, О. Лях, В. Ляшенко, Т. Маматова, О. Снігова, І. Чикаренко, Н. Швець, Г. Шевцова, А. Шевченко.

У статтях вищезгаданих авторів проаналізовано та узагальнено європейські практики формування смарт-спеціалізації в ЄС, опрацьовано загальні концептуально-методологічні засади імплементації підходу смарт-спеціалізації в Україні та окремі аспекти його регіональної і секторальної специфіки, визначено особливості формування смарт-спеціалізації на основі кластерного підходу та обґрунтовано рекомендації щодо виокремлення смарт-пріоритетів у регіонах. Констатуючи внесок зазначених дослідників у формування та опрацювання наукового проблемного поля, необхідно зазначити, що існує певний науковий вакуум у питанні дослідження впливу стратегії смарт-спеціалізації для забезпечення добробуту мешканців територіальних громад.

Таким чином, поступово напрацьовується наукове підґрунтя для осмислення та управлінського впорядкування процесу “смартизації” регіонального розвитку в Україні. Утім, залишається багато питань концептуального характеру щодо визначення його пріоритетів.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування використання механізму смарт-спеціалізації до реалізації підприємницького потенціалу регіональної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Смарт-спеціалізація – це поняття, котре утворене за допомогою приєднання слова “смарт” до слова “спеціалізація”. Такого роду словотворення сьогодні активно поширюється, оскільки передбачається, що додавання поняття “смарт” до певної речі, процесу, технології, суспільства несе у собі особливий сутнісний зміст. Подібне словотворення передбачає формування певного онтологічного виміру, що змінює сутність та спосіб функціонування речі, процесу, технології, людини та суспільства. При цьому трансформації мають не тільки онтологічне вимірювання, але й гносеологічне, аксіологічне, праксіологічне. Саме тому постає питання щодо розуміння сутності тлумачення вище зазначеної категорії та чому зазначені поняття з приставкою “смарт” відрізняються від аналогів без зазначеної приставки, які окреслені критерії дають підстави для використання цього феномену.

Смарт-спеціалізація є найвищим рівнем інноваційного, інтеграційного та технологічного розвитку регіону. Під це поняття можна підвести всі найсучасніші процеси, технології, взаємодії суб'єктів, що базуються на основі проривних, інфраструктурних та інформаційно-комунікаційних технологій в межах певного регіону, змінюючи характер його сприйняття, вектор розвитку, середовища, комунікації з ним, і навіть ціннісні пріоритети останнього. Подібні трансформації є настільки суттєвими, що вони кардинально впливають на характер свідомості, пізнання та поведінки суб'єкта, способи його господарської діяльності.

Зокрема, як зазначає О. А. Бородіна, аналіз продуктивних сил та ресурсів, визначення ланцюгів створення цінності, порівняння потенційних витрат із вигодами, пошук діяльності, яка матиме реальний економічний ефект для конкретної місцевості, – це фокус регіонального розвитку у Європейському Союзі. Він втілюється у новітніх цифрових підходах, завдання яких – посилювати конкурентні переваги місцевості, визначати власну траєкторію розвитку [1, с. 43]. Подібної думки дотримується В. В. Варук, яка вважає, що “...стратегія смарт-спеціалізації має цілісний підхід і намагається включити всі можливі аспекти та компоненти, що виходять з географічно обмеженої території, такої як місто, село або регіон та їх громадяни. Це поняття визначає потреби громади та громадян у фокусі. Стратегія смарт-спеціалізації об'єднує зусилля для досягнення найкращих результатів, а саме: підкреслює важливість співпраці та партнерства між усіма залученими сторонами, включаючи державні установи, приватний сектор, добровільні організації, школи та громадян” [2, с. 341]. Як впливає з нормативних документів, смарт-спеціалізація – це підхід, що передбачає аргументоване визначення суб'єктами регіонального розвитку в рамках регіональної стратегії окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону і сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні [3]. Подібної позиції також дотримуються Н. В. Швець та Г. З. Шевцова. На їхню думку, підхід смарт-спеціалізації, спрямований на пошук і розвиток ключових пріоритетів і конкурентних переваг, що визначаються унікальним потенціалом кожної території, є одним із сучасних інструментів національного/регіонального розвитку, здатний інтенсифікувати інноваційно-інвестиційні процеси для досягнення розумного, сталого та інклюзивного зростання економіки [4, с. 58]. Слушною є думка Р. Галгаша: “З огляду на необхідність практичного застосування при розробці регіональних стратегій концепція смарт-спеціалізацій потребує свого подальшого розроблення та адаптації з урахуванням специфіки регіонів, рівня розвитку природно-ресурсного потенціалу та можливості мобілізації ресурсів” [5, с. 84].

Серед дослідників на сьогодні також превалує думка щодо смарт-спеціалізації “...як унікального інструменту, при якій можливо стає побудова регіональної промислової політики, що об'єднує напрями горизонтальної промислової політики, спрямованої на створення сприятливого ринкового середовища за рахунок “м'яких” інструментів фіскального та фінансового регулювання, державних програм НДДКР та підготовки кадрів, і забезпечення умов для інноваційного розвитку не окремих галузей (так званої вертикальної промислової політики секторального втручання), а всіх секторів економіки. При цьому заходи розробляються на місцевому рівні із залученням широкого кола всіх зацікавлених сторін” [6, с. 79].

Слушним міркуванням, з яким варто погодитися, є розуміння стратегії смарт-спеціалізації, що розглядається як додаткова стратегія, яка не повинна замінити існуючі територіальні стратегії [2, с. 342].

Отже, регіони повинні самі конкретизувати себе у спеціалізації для отримання конкурентних переваг. Основа смарт-спеціалізації становить “підприємницьке відкриття”, яке показує, що країна або регіон здійснює (здійснюватиме) найкраще з точки зору соціально-економічного розвитку та інновацій. При визначенні “зверху-вниз” важко виявити ті ризики, які можуть виникнути на початку виробництва того чи іншого продукту (послуги), згідно з пріоритетами регіонального розвитку, встановленими з Центру.

Погоджуємося з висновками авторів, що смарт-спеціалізація не є абсолютно новим інструментом політики, вона розвиває політику диверсифікації та кластеризації економіки; концепція смарт-спеціалізації ґрунтується на традиційній науково-технічній моделі інновацій та регіонального економічного розвитку і не приділяє достатньо уваги екологічним та соціальним інноваціям; процес підприємницького відкриття також може спричинити блокування трансформаційних змін; розвинені регіони перебувають у кращому становищі для розробки інклюзивних форм управління та користі від стратегій розумної спеціалізації, тоді як структурно слабкі регіони можуть мати меншу вигоду, у тому числі через обмеженість вибору смарт-пріоритетів, слабкість інноваційних систем і недостатність досвіду регіональної інноваційної політики; диверсифікація в напрямі складніших технологій є привабливою, але складною для слабких регіонів і може застосовуватися для опанування можливостей, пов’язаних із місцевими ресурсами [7, с. 8].

На нашу думку, смарт-спеціалізація базується на концепції ефективності. У цьому випадку державна політика ґрунтується на використанні сильних сторін регіонів, що мають в наявності конкурентоспроможні галузі, через ототожнення порівняльних переваг та потенціалів, котрі можуть сприяти появі очевидних пріоритетів розвитку країни та її регіонів. Наприклад, щодо цього Д. Форей стверджує, що у ринковій економіці ЄС встановлення деяких пріоритетів можна розглядати як щось далеке від законів ринку, оскільки це може призвести до “неправильних виборів, виборів переможців, ринкових спотворень” [8, с. 4-5]. Водночас очевидно, що не всі регіони можуть виробляти велику різноманітність продукції та робити це відповідно до цілей інноваційної політики ЄС. У силу цього виникає необхідність зосередження уваги на окремих секторах економіки для створення масштабу та зовнішніх ефектів у виробництві та використанні знань [8, с. 7-8].

Регіональні стратегії досліджень та інновацій для смарт-спеціалізації є інтегрованими, заснованими на місцях програми економічних перетворень. Звичайно, вони ґрунтуються на ранній інноваційній політиці. З 1988 р. Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) шукав шляхи просування інновацій та розпочав окремі програми та ініціативи. У 1994 р. було створено Регіональний технологічний план (RTP), пізніше перейменований на Регіональну інноваційну стратегію (RIS) і спрямований на виявлення сильних сторін регіонів та розробку більш ефективної державної політики та різноманітних програм [9; 10].

Концепція “Стратегія смарт-спеціалізації” з’явилася в 2007 р. у результаті роботи групи експертів під назвою “Знання для зростання”. Необхідність розробки нової стратегії для Європи, заснованої на мобільному, конкурентному та інтегрованому науково-технічному просторі, була викликана тим фактом, що європейські компанії все частіше отримували доступ за межами Європи для своїх досліджень та розробок, а іноземні компанії були менш схильні до проведення власних досліджень та реалізації розробок у Європі [10; 11]. Для посилення взаємоузгодженості ринку ЄС, економічної та соціальної політики у 2014-2020 роках було розроблено стратегію досліджень та інновацій для соціальної політики в окремих країнах. Європейською комісією було вироблено спільну політику для інтеграції економік країн. Вона спрямована на зменшення відмінностей та забезпечення збалансованого розвитку між регіонами, а також забезпечення зростання по всій Європі. З цією метою було сформовано так звані структурні фонди, що є основним інструментом провадження цих цілей. Їх ефективне використання та управління було вирішальним чинником для низки регіонів Європи у подоланні економічної кризи та забезпеченні подальшого сталого розвитку. З цієї причини у програмний період стратегії інтелектуальної спеціалізації (RIS3) були попередньою умовою отримання фінансування з Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF) [9; 10].

Платформа смарт-спеціалізації (S3P) надає допомогу державам – членам та регіонам з розробки, впровадження та перегляду їх RIS3 стратегії смарт-спеціалізації. Вона скерована на: виявлення нішевих сфер конкурентоспроможності; вирішення основних соціальних проблем; заохочення створення інноваційних партнерств для посилення координації між різними стейкхолдерами; узгодження ресурсів і стратегій між приватними та державними суб’єктами на різних рівнях управління.

Отже, смарт-спеціалізація – це європейська концепція інноваційної політики, спрямована на стимулювання регіональних інновацій, що сприяє зростанню та процвітанню, котра допомагає регіонам зосередитись на своїх сильних сторонах. Інтелектуальна спеціалізація ґрунтується на партнерстві між бізнесом, державними структурами та інститутами знань і технологій, т.зв. “тріада розвитку” принципово нової інноваційної економічної системи.

Визначення стратегії смарт-спеціалізації встановлено регламентом ЄС № 1303/2013 Європейського парламенту: “Стратегія смарт-спеціалізації передбачає національні або регіональні інноваційні стратегії, які встановлюють пріоритети для створення конкурентних переваг шляхом розвитку та узгодження власних сильних сторін у галузі досліджень та з потребами бізнесу з метою послідовного вирішення можливостей та розвитку ринку, уникаючи при цьому дублювання та фрагментації зусиль; стратегія розумної спеціалізації може набувати форми або бути включена до рамок національної або регіональної стратегічної політики в галузі досліджень та інновацій (НДДКР)” [12].

Ідея “смарт-спеціалізації” (Research and innovation strategies for smart-specialization, RIS3, S3), що має наукове обґрунтування, довела свою ефективність у подоланні наслідків кризи глобальної фінансової системи, і, як наслідок, – швидко набула популярності у європейських політиків. RIS3 стала частиною стратегії “Європа 2020” та відповідає усім її принципам: розумному, сталому та інклюзивному зростанню.

Платформа Smart Specialization Platform (платформа S3) надає інформацію, методику, експертні знання та консультації національним та регіональним директивним органам, а також сприяє взаємному навчанню та міждержавній та міжрегіональній співпраці. Вона пропонує такі послуги, як: надання методичних матеріалів та прикладів передової практики; організація інформаційних сесій для політиків та участь у конференціях; забезпечення професійної підготовки політиків; сприяння проведенню експертних оглядів; підтримка доступу до відповідних даних; участь у високоякісних дослідницьких проектах з інформування про створення стратегії та розробку регіональної політики.

Таким чином, концепція смарт-спеціалізації ґрунтується на вертикальній політиці, у той час як регіональна інноваційна стратегія традиційно складається головним чином із горизонтальних заходів та нейтральної політики, спрямованої на покращення загальних рамкових умов та можливостей (університети, людський капітал, права на інтелектуальну власність, наукові дослідження, інфраструктура, конкуренція та відкритість). Нейтральна політика не вибирає проекти відповідно до кращих сфер діяльності або подібних критеріїв, а відповідає вимогам бізнес-спільнот, які виникають. Тому, порівняно з нейтральною політикою (вплив на інновації з метою подолання ринкових циклів), стратегія смарт-спеціалізації належить до активної політики (вплив на спрямовані інновації).

Можна виділити декілька основних відмінностей смарт-спеціалізації від звичайної інноваційної стратегії: враховує всі активи регіону: соціальні потреби, потенційних клієнтів, інновації у державному секторі, структуру населення, географічне розташування та інші; активізує регіональну співпрацю через створення кластерів; здійснює наголос на точкові регіональні інвестиції в технології або певні види економічної діяльності для підвищення конкурентоспроможності регіону; реалізується на рішенні “знизу–нагору” на основі підприємницького процесу виявлення.

Тобто, стратегія смарт-спеціалізації означає національні або регіональні інноваційні стратегії, які визначають пріоритети для створення конкурентних переваг, розвиваючи й узгоджуючи сильні сторони досліджень та інновацій з потребами бізнесу, щоб послідовно реагувати на нові можливості та ринкові зміни, уникаючи дублювання та фрагментації зусиль [11]. Тому, стратегія смарт-спеціалізації – це місцевий підхід, що характеризується виявленням стратегічних сфер для втручання, що базується як на аналізі сильних і потенційних можливостей економіки, так і на процесі підприємницької діяльності з широким залученням зацікавлених сторін [2, с. 339].

Так, поняття “смарт-спеціалізація” означає переплетення декількох паралельних соціально-технічних процесів у сучасному світі [2, с. 339]:

1. Перший процес охоплює процес науково-технічного прогресу та постійне впровадження технологій у всі сфери життя населення.

2. Другий процес полягає в забезпеченні комфортних умов життя, що зумовлює розвиток добробуту громадян.

3. Третій процес відображає трансформацію системи територіального управління, використання інноваційних підходів до розподілу ресурсів, а також установа завдань і координують їх реалізації.

Отже, взаємодія зазначених процесів передбачає створення нових соціальних цінностей і сталого розвитку об'єднаних територіальних громад.

Основною відмінністю смарт-спеціалізації від традиційної промислової та інноваційної політики є те, що процес визначається як “підприємницькі відкриття” – інтерактивний процес, в якому ринкові сили та приватний сектор відстежують та отримують інформацію про нові заходи, а уряд оцінює результати та надає учасникам змогу реалізувати свій потенціал. Отже, стратегія смарт-спеціалізації значно більше здійснюється “знизу–нагору” (bottom–up), ніж традиційна промислова політика.

Смарт-спеціалізація базується також на ідеї зміни пріоритетів розвитку через певний часовий проміжок (4–5 років), оскільки нові види діяльності створюватимуть інші види діяльності. Так, Д. Родрік пропонує концепцію так званого заходу фінансування застарілих пріоритетів, ґрунтуючись на ідеї їх старіння через 4–5 років, оскільки вони або не відбулися, або досягли ринкового рівня, що не потребує фінансування з боку держави [13, с. 136-138].

“Смарт-спеціалізація” необов'язково стосується високотехнологічних галузей або “пріоритетних” напрямів (таких, як біо- чи нанотехнології) – це можуть бути низькотехнологічні галузі або сфера послуг, але такі, де вкладення у дослідження та розробки сприятимуть промислому розвитку регіону та зможуть дати імпульс розвитку інших секторів економіки. Розвиток регіонів сьогодні залежить від балансу між підготовкою кадрів, науковими дослідженнями, промисловими та підприємницькими стратегіями, стратегією розвитку громади. Зокрема, для налагодження багатоаспектного розуміння особливостей смарт-спеціалізація доцільно провести синтез базових принципів її розвитку.

Доцільно виділити такі принципи концепції смарт-спеціалізації [10; 11; 14]:

– регіонам необхідно чітко визначити галузі своєї спеціалізації, покладаючись на вже наявні активи та розроблені компетенції;

– визначення спеціалізації регіону – процес, спрямований “знизу–вгору” (bottom–up), а підприємницький пошук (entrepreneurial discovery) – ключовий механізм пріоритетних галузей спеціалізації. Смарт-спеціалізація є можливою за безпосереднього символічного наявного регіонального потенціалу, компетенцій, технологій, підприємницького таланту, який полягає в тому, щоб знайти раціональне поєднання ресурсів і зосередити їх на ринкових можливостях, що відкриваються;

– розумна спеціалізація передбачає:

а) аналіз ресурсів, компетенцій та технологій в інших регіонах;

б) інтенсифікацію міжрегіональної взаємодії, у тому числі в плані купівлі-продажу технологій, а також розширення діяльності місцевих фірм та включення до глобальних мереж та ланцюгів доданої вартості;

– політика розумної спеціалізації передбачає виконання певних цілей: стимулювання інновацій, активізацію структурних змін в економіці регіону щодо пошуку відповідей на запитання: “Що потрібно

зробити сьогодні з урахуванням існуючих сильних і слабких сторін, щоб зайняти гідне місце на ринках майбутнього? У яких напрямках розвивати наявні галузі та пріоритети?”;

– політика розумної спеціалізації не передбачає державних інтервенцій щодо розвитку нових галузей за рахунок прямої підтримки. Акцент робиться на створенні умов (державне регулювання, зміцнення фінансової системи, посилення конкуренції), розвиток науки та освіти, стимулювання попиту (через систему закупівель) та ін.

За рахунок фокусування на унікальних компетенціях та ресурсах регіону, а також врахування різних траєкторій його подальшого розвитку, політика смарт-спеціалізації призводить в масштабі країни до диференціації регіональних інноваційних стратегій і, як наслідок, до їхньої різноманітності. Це, своєю чергою, призведе до появи нових точок зростання та посилить курс на стабільний розвиток національної економіки.

Реалізуючи стратегічний євроінтеграційний вектор розвитку, Україна розпочала інтенсивну адаптацію до кращих європейських практик, зокрема в трансформації регіонального розвитку і просторового менеджменту. Так, Кабінет Міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки [3; 15] та методику розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації.

Погоджуємося з А. В. Шевченко, яка переконана, що, на відміну від європейських тенденцій, в Україні пріоритети та завдання смарт-спеціалізації регіонів недостатньо відображають напрями їх трансформації для забезпечення сталого інноваційного розвитку. В країнах ЄС анонсовано перехід від Стратегії смарт-спеціалізації (Smart Specialisation Strategy (S3)) до Стратегії смарт-спеціалізації сталого розвитку (Smart Specialisation Strategy for Sustainability (S4)) з відповідним перерозподілом фінансово-економічних ресурсів на користь сталих та інклюзивних видів діяльності. Так, у ЄС понад 90% стратегій смарт-спеціалізації безпосередньо спрямовані на подолання кліматичних викликів. Інноваційна складова пріоритетів здебільшого реалізується завдяки всебічній цифровізації, впровадженню ІТ-технологій та продуктів у визначених пріоритетних видах діяльності, тоді як в Україні цілеспрямований розвиток ІТ-технологій у пріоритетах смарт-спеціалізації зазначений лише у 5 регіональних стратегіях [16, с. 6].

У листопаді 2018 р. Кабінет Міністрів України ухвалив рішення про застосування підходу смарт-спеціалізації для стратегічного планування регіонального розвитку та додав відповідні доповнення до “Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів” [3]. Згідно з новою редакцією цього документу, “не менше ніж одна стратегічна ціль регіональної стратегії визначається на засадах смарт-спеціалізації та передбачає інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності регіону” [3; 15].

Упродовж 2019 р. усі області України здійснювали процес розроблення проєктів регіональних стратегій і планів заходів на засадах смарт-спеціалізації. Проведений аналіз стану розроблення засад смарт-спеціалізації Тернопільської області на період до 2027 р. спеціально створеними фокус-групами, до яких входили представники влади (державна адміністрація, органи місцевої влади), підприємці, науковці, представники громадських організацій, сільськогосподарські виробники та експерти з країн ЄС у частині формування та функціонування інноваційної інфраструктури визначили перелік видів діяльності, які є базисом майбутньої смарт-спеціалізації Тернопільської області. При цьому сферою смарт-спеціалізації мають бути такі: сільське господарство; харчова промисловість; машинобудування [17, с. 141].

Пріоритетами смарт-спеціалізації виступають: виробництво електричного освітлювального устаткування; глибинне перероблення молока; виробництво нішевої та органічної продукції [17, с. 141].

Завдання смарт-спеціалізації: кластеризація, кооперація в галузях смарт-спеціалізації, у т.ч. створення плодово-ягідних кластерів та світлотехнічного кластеру; впровадження ІТ-продуктів в соціально-економічну інфраструктуру, у т.ч. поява нових стартапів та компаній та їх розвиток у стартап-інкубаторі; розвиток інноваційної діяльності у смарт-галузях, у т.ч. організація маркетингових досліджень можливостей становлення і функціонування регіональних галузевих ринків [17, с. 141].

Отже, в розробленій Стратегії розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки визначено, що стратегічною ціллю є підвищення конкурентоспроможності регіону, одночасно, операційною ціллю є впровадження регіональної смарт-спеціалізації. Одним з можливих способів підвищення рівня конкурентоспроможності Тернопільської області є впровадження інноваційного підходу смарт-спеціалізації, котрий передбачає трансформацію секторів економіки та реалізацію новітнього наукового потенціалу шляхом ефективної співпраці влади, бізнесу, науки та громадськості.

Програма “Підвищення конкурентоспроможності регіону” включає у себе 5 компонентів, у тому числі 1 – на засадах смарт-спеціалізації, що реалізуються через 17 напрямів, які складаються із 42 відповідних проєктів. Кожен з напрямів стосується окремого аспекту, який має визначальне значення для сталого економічного розвитку. Програма реалізуватиметься протягом 2021–2023 років [17, с. 284].

Реалізація проєктів Програми “Підвищення конкурентоспроможності регіону” на засадах смарт-спеціалізації передбачає створення агрокластеру та постачання якісної сільськогосподарської продукції. Як успішний приклад – створення (грудень 2020 р.) і подальше функціонування агрокластеру в Тернопільській області в рамках реалізації Проєкту “Підтримка зайнятості у сільській місцевості, що постраждала від пандемії COVID-19” через розвиток малого сімейного бізнесу під брендом “Щедре Опілля” за активної та безпосередньої підтримки Уряду Швеції, що спрямований на створення багатостороннього партнерства на регіональному та місцевому рівнях для вирішення проблем сталого розвитку в Україні, використовуючи досвід, знання та кращі практики Скандинавії у цій сфері, базуючись на концепції *SymbioCity* з просування сталого розвитку на місцевому рівні. Цей підхід було розроблено та вперше запроваджено Урядом Швеції

та безпосередньої участі кооперативного об'єднання "Файні Газди" та United Nations Development Programme (UNDP) Ukraine / ПРООН в Україні.

Метою створення агрокластеру "Щедре Опілля" є забезпечення побудови ефективних комунікацій для втілення його основної мети: розробка та налагодження кластерної моделі взаємодії за участі малого бізнесу, об'єднаних територіальних громад, науковців та дорадчих організацій для зменшення негативних наслідків карантину через сталий розвиток та кооперацію сімейних ферм з вирощування нішевих ягідних та/або лікарських культур.

Цілями агрокластеру "Щедре Опілля" є: належний рівень інформування потенційних учасників агрокластера про суть проєкту та можливість долучитись до участі в ньому; налагодження ефективних внутрішніх комунікацій учасників та партнерів агрокластера під час його реалізації; якісне та всебічне висвітлення перебігу реалізації проєкту та його результатів для подальшого перейняття досвіду новими ініціативними групами з метою реплікації агрокластера на інших територіях. Унікальність створення агрокластеру "Щедре Опілля" та його подальша діяльність базується виключно на організаційно-технічних моментах, що передбачають перемовини сторін, ділові зустрічі, консультування, надання дорадчих послуг, обговорення бізнес-процесів, проведення семінарів і круглих столів між партнерами, залучення нових партнерів до роботи об'єднання, агросервісні та інші допоміжні послуги, котрі стосуються безпосередньо усіх учасників агрокластера. Агрокластерна модель передбачає ефективну та координовану співпрацю з місцевими органами влади (територіальними громадами) і державними (Департамент агропромислового розвитку обласної державної адміністрації). Основними векторами розвитку агрокластеру "Щедре Опілля" в Проєкті створення і розвитку агрокластерних утворень в сільській місцевості було визначено: налагодження кластерної моделі взаємодії "Влада–Бізнес–Громадські інституції", що є запорукою сталого розвитку сільських територій в умовах пандемії COVID-19; підтримка сільського населення через розвиток малого сімейного фермерства – ефективний інструмент протидії наслідкам COVID-19 та забезпечення сталого розвитку; об'єднання дрібних фермерів та сільськогосподарських виробників в кооперативи – це реальний інструмент збільшення ефективного та сталого розвитку сільських територій.

Отже, зменшення негативних наслідків вимушеного lock down у сільській місцевості територіальних громад Тернопільської області можливе через створення умов для прибуткової самозайнятості жителів на місцях. Зокрема, через стимулювання: створення ефективних сімейних ферм та особистих селянських господарств з вирощування високомаржинальних нішевих ягідних та лікарських культур; об'єднання сімейних ферм та членів ОСГ в кооперативи для отримання доданої вартості при переробці вирощеної ними сировини; розширення географії ринків збуту шляхом створення можливостей для експорту фермерської продукції, в тому числі на закордонні ринки.

Для створення агрокластеру має існувати ініціативна група (найкраще таким ядром може бути кооперативне об'єднання – в нашому випадку кооперативне об'єднання "Файні Газди"), яка зможе здійснити розробку та впровадження організаційних заходів. Кооперативне об'єднання "Файні Газди" на момент створення агрокластера налічувало 14 кооперативів ягідного, бджолярського, молочного та крупомельного напрямків.

Створений агрокластер "Щедре Опілля" у 2021 році зміг об'єднати різноманітних суб'єктів господарювання і налагодити ефективне партнерство у взаємодії влади, наукових закладів, бізнесу та громадськості Тернопільської області. Це дало змогу забезпечити сталий розвиток сімейним фермерам – членам кооперативів, які діють на території кластеру (диверсифікованих на вирощування кількох культур особистих селянських господарств та сімейних фермерських господарств).

Взаємодія з партнерами дала змогу розробити і запровадити покращену технологію вирощування та переробки ягідної продукції без залучення сторонніх організацій, лише силами створеного кластеру. Окремі учасники кластеру зацікавилися і розпочали навесні 2021 року вирощування нових видів плодівих культур (обліпиха) і лікарських рослин (мальва, чорнобривці, календула).

Спільне фінансування маркетингових досліджень і реалізації рекламних кампаній та заходів щодо зв'язків з громадськістю сприяло зростанню кількості суб'єктів господарювання області, котрі матимуть вихід на зовнішні ринки. Усе це сприяло підвищенню іміджу бренду "Щедре Опілля" та створенню умов для обміну успішним досвідом з зацікавленими суб'єктами господарювання. Організаційна структура агрокластеру "Щедре Опілля" відображена на рис. 1.

Рис. 1. Структура агрокластеру "Щедре Опілля" станом на червень 2021 року

Джерело: авторська розробка

Отже, досвід створення і функціонування агрокластеру "Щедре Опілля" в Тернопільській області дав змогу виокремити певні міркування.

Здійснено регіональний проєкт в Тернопільській області, який зміг об'єднати певну кількість учасників (громадські об'єднання, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, заклад вищої освіти, об'єднані територіальні громади, потужні сільськогосподарські товаровиробники, фермери, особисті селянські господарства). Інформація про створення і функціонування агрокластеру "Щедре Опілля" була широко презентована ЗМІ на різноманітних семінарах, ділових зустрічах, начальних поїздках, у соціальних мережах. Усе це створило інноваційний прецедент для України в контексті моделювання аналогічних кластерів для розвитку територіальних громад, місцевого малого бізнесу, розвитку територій, підвищення добробуту населення, забезпечення екологічності навколишнього середовища, дотримання цілей сталого розвитку.

Апробована модель агрокластеру "Щедре Опілля" може бути запропонована і легко відтворена на інших територіях за таких умов: підбір відповідних кваліфікованих партнерів, які забезпечуватимуть супровід проєкту; підбір надійного учасника Кластеру, що володіє інфраструктурою для створення доданої вартості та переробки продукції учасників; залучення оригінальних ідей для започаткування інноваційної продукції і технологій діяльності кластеру.

Так, в рамках втілення проєкту агрокластеру "Щедре Опілля" кожен партнер-учасник зміг долучитися і виконати певну місію для успішної реалізації задуму. Зокрема, Західноукраїнський національний університет здійснив науковий супровід проєкту. Тернопільська аграрна дорадча служба забезпечувала організаторські, моніторингові, інформаційно-бухгалтерські та фінансово-контрольні функції діяльності агрокластеру з партнерами. Територіальні громади сприяли поширенню основних ідей агрокластеру серед зацікавлених осіб та забезпечували реалізацію запланованих заходів. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи здійснювали практичний супровід навчальних семінарів, навчали бажаючих власному досвіду вирощуванню окремих культур, здійснювали закупівлю насіння, саджанців і обладнання для перероблення і заморожування вирощеної продукції. Партнерство в агрокластері створює можливості для розвитку прямих зв'язків між фермерами на засадах взаємовигідної спільної діяльності. Фактично ж такий підхід мінімізує фінансові вкладення на стартовому етапі, що є важливим, адже дає можливість зайти у бізнес ширшому колу бажаючих.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасні регіональні та національні економіки тісно пов'язані зі смарт-спеціалізацією, під якою розуміється вибір на регіональному рівні таких сфер, у яких об'єднані інвестиції зможуть зробити найбільший внесок у економічний розвиток шляхом підтримки досліджень, розробок та інноваційної діяльності у межах виявлених галузей спеціалізації.

"Смарт-спеціалізація" є основою для формування кластерів у Європі і цей підхід поступово зводиться на рівень загальноєвропейської політики: планується, що ті регіони зможуть претендувати на підтримку з ресурсів ЄС, які вже визначили свою "смарт-спеціалізацію". Врахування регіональної специфіки – це суть концепції "смарт-спеціалізації". Науково-технічна та інноваційна політика не може бути однаковою щодо регіонів, різних за своїм інноваційним профілем, потенціалом та спеціалізацією.

Вибір сфер розроблення та застосування "смарт-спеціалізації" провадиться проєктним консорціумом експертів, які представляють науку, освіту, бізнес, промисловість, громаду на регіональному рівні.

Розроблена у ЄС інноваційна система "розумних" рішень для визначення напрямів економічної діяльності з високою доданою вартістю, яка базується на зіставленні науково-технічних знань із промисловими ресурсами для створення міжрегіональних порівняльних переваг у майбутньому, передбачає активізацію структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої економічної структури регіону, яка дозволить реалізувати сильні сторони регіональної економіки, спираючись на чинники зростання.

Відповідно до розробленої і затвердженої Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2027 року передбачено концентрацію зусиль і фінансових ресурсів на трьох стратегічних цілях, одна з операційних цілей яких визначена на засадах смарт-спеціалізації.

Перша – окреслює необхідність створення бази для розвитку людського капіталу і передбачає покращення здоров'я та збільшення тривалості активного періоду життя людини, підвищення здатності населення адаптуватись до потреб економіки та невиробничого сектору, створення комфортних та безпечних умов проживання населення.

Друга – концентрується на підвищенні конкурентоспроможності регіону і передбачає стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва, туристичної індустрії області, залучення інвестицій, підвищення енергоефективності в усіх секторах економіки, а також передбачає підтримку та розвиток галузей, визначених на засадах смарт-спеціалізації.

Третя – містить ряд завдань і заходів, спрямованих на розвиток сільських територій, що забезпечуватиметься шляхом підвищення зайнятості сільського населення, зростання рівня ефективності виробництва в аграрному секторі, розвитку інфраструктури сільських територій.

Література

1. Бородіна О. А. Концепція регіонального кластеру в умовах неоіндустріальної модернізації та смарт-спеціалізації Донбасу. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 2(64). С. 43-52.
2. Варук В. В. Вплив стратегії розвитку смарт-спеціалізації на рівень добробуту мешканців об'єднаних територіальних громад. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. 2020. № 7. С. 338-345.
3. Про затвердження порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегій і плану заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 931 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 959 від 14.11.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-п#n8> (дата звернення: 15.10.2021).
4. Швець Н. В., Шевцова Г. З. Розвиток підприємництва та його роль у реалізації підходу смарт-спеціалізації в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 53-66.

5. Галгаш Р. А. Природно-ресурсний потенціал і можливості мобілізації ресурсів для розвитку промислових кластерів і смарт-спеціалізації Луганської області. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. 2019. № 7. С. 79-85.
6. Лях О. В. Розумна спеціалізація як інструмент прискорення інноваційного розвитку регіонів. URL: http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/7_ljah_2.htm (дата звернення: 15.10.2021).
7. Амоша О. І., Шевцова Г. З., Швець Н. В. Передумови смарт-спеціалізації Донецько-Придніпровського макрорегіону на основі розвитку хімічного виробництва. *Економіка промисловості*. 2019. № 3(87). С. 5-33.
8. Foray D., David P. A., Hall B. H. Smart Specialization. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties involved in its implementation. Lausanne, 2011. 16 p.
9. Registered countries and regions in the S3 Platform. Smart specialisation platform. URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/> (дата звернення: 16.10.2021).
10. A Policy Brief from the Policy Learning Platform on Research and innovation. *Smart Specialisation Strategy (S3)*. July 2020. 22 p. URL: https://www.interregeurope.eu/fileadmin/user_upload/plp_uploads/policy_briefs/Smart_Specialisation_Strategy_S3_-_Policy_Brief.pdf (дата звернення: 15.10.2021).
11. Smart Specialisation Platform. URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-platform> (дата звернення: 15.10.2021).
12. Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 Laying down common provisions on the European Regional Development Fund. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1303> (дата звернення: 15.10.2021).
13. Rodrik D. Industrial policy for the twenty-first century. *CEPR Discussion paper Series*. 2004. No. 4767. P. 134-152.
14. Foray D., Goenaga X. The Goals of Smart Specialisation. *Policy Brief Series*. 2013. No. 01. 18 p.
15. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11> (дата звернення: 15.10.2021).
16. Шевченко А. В. Інструменти активізації інноваційного розвитку у промисловості України на засадах смарт-спеціалізації. Київ : НІСД, 2021. 22 с.
17. Стратегія розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки та План заходів з її реалізації на 2021–2023 роки. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/strategiya-rozvytku-ternopilskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> (дата звернення: 15.10.2021).

References

1. Borodina, O.A. (2021), "The concept of the Regional Scientific and Educational Cluster in the Conditions of Neo-Industrial Modernization and Smart Specialization of Donbass", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 2(64), pp. 43-52.
2. Varuk, V.V. (2020), "The Impact of the Development Strategy of Smart Specialization on the Level of Welfare of Residents of Amalgamated Territorial Communiti", *BIZNES-INFORM*, no. 7, pp. 338-345.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the procedure for developing the State Strategy for Regional Development of Ukraine and the action plan for its implementation, as well as monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of these Strategies and action plan" dated 11.11.2015 no. 931 (as amended in accordance with the resolution of the Cabinet of Ministers dated 04.11.2018 no. 959), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-n#n8> (access date October 15, 2021).
4. Shvets, N.V. and Shevtsova, H.Z. (2020), "Entrepreneurship development and its role in implementing the smart specialization approach in Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 2(60), pp. 53-66.
5. Halhash, R.A. (2019), "The Natural Resource Potential and Opportunities to Mobilize Resources for the Development of Industrial Clusters and Smart-Specialization of the Luhansk Region", *BIZNES-INFORM*, no. 7, pp. 79-85.
6. Liakh, O.V. (2016), "Smart specialization as a tool to accelerate the innovative development of regions", available at: http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/7_ljah_2.htm (access date October 15, 2021).
7. Amosha, O.I., Shevtsova, H.Z. and Shvets, N.V. (2019), "Prerequisites for smart specialization of Donetsk-Prydniprovsky macro-region based on chemical production development", *Ekonomika promyslovosti*, no. 3(87), pp. 5-33.
8. Foray, D., David, P.A. and Hall, B.H. (2011), Smart Specialization. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties involved in its implementation, Lausanne, France, 16 p.
9. Registered countries and regions in the S3 Platform. Smart specialisation platform, available at: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/> (access date October 16, 2021).
10. A Policy Brief from the Policy Learning Platform on Research and innovation (2020), *SMART SPECIALISATION STRATEGY (S3)*, 22 p., available at: https://www.interregeurope.eu/fileadmin/user_upload/plp_uploads/policy_briefs/Smart_Specialisation_Strategy_S3_-_Policy_Brief.pdf (access date October 15, 2021).
11. Smart Specialisation Platform, available at: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-platform> (access date October 15, 2021).
12. Regulation (EU) No. 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 Laying down common provisions on the European Regional Development Fund, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1303> (access date October 15, 2021).
13. Rodrik, D. (2004), Industrial policy for the twenty-first century, *CEPR Discussion paper Series*, no. 4767, pp. 134-152.
14. Foray, D. and Goenaga, X. (2013), "The Goals of Smart Specialisation", *Policy Brief Series*, no. 01, 18 p.
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027" dated 05.08.2020 no. 695, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11> (access date October 15, 2021).
16. Shevchenko, A.V. (2021), *Instrumenty aktyvizatsii innovatsiinoho rozvytku u promyslovosti Ukrainy na zasadakh smart-spetsializatsii* [Tools for intensifying innovative development in Ukrainian industry on the basis of smart specialization], NISD, Kyiv, Ukraine, 22 p.
17. "Ternopil Region Development Strategy for 2021-2027 and Action Plan for its implementation for 2021-2023", available at: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/strategiya-rozvytku-ternopilskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> (access date October 15, 2021).